

ATATÜRK VE LÂİKLİK

Prof. Dr. ERGUN ÖZBUDUN

Lâiklik, Prof. Feyzioğlu'nun yerinde deyimiyle, "Türk İnkılâbının temel taşı" dır. Gerçekten lâiklik, Atatürkçü düşünce sisteminin özünü oluşturan akılcı ve bilimci tutumun ayrılmaz bir parçasıdır; onun zorunlu sonucudur. Lâiklik, Türk İnkılâbının temel hedefi olan çağdaşlaşmanın vazgeçilmez şartıdır. Lâiklik olmadan ne akılcı yaklaşımın varlığından söz edilebilir, ne de çağdaşlaşma hedefine ulaşılabilmesi mümkün olur. Çağdaş toplum, lâik toplumdur.

Lâiklik, Türk İnkılâbı ve Atatürkçü düşünce sistemi açısından niçin bu kadar büyük önem taşır? Bilindiği gibi Osmanlı Devleti, bütün diğer İslâm devletleri gibi, "teokratik" (din kurallarına bağlı) bir devlettir. Batı dünyası, Rönesans ve Reform hareketlerinden itibaren din ve dünya işlerini birbirinden ayırmaya başlamış, düşünce ve bilim hayatını din kurallarının baskısından kurtarmış, devlet yönetimine akılcı ilkeleri hâkim kılmıştır. Bu değişmelerin etkisiyle Batı toplumları Yeniçağda büyük bir hızla gelişip güçlenirken, bir zamanların görkemli devleti Osmanlı İmparatorluğu, bu gelişme ayak uyduramadığı için her alanda gitgide geri kalmış, nihayet ondokuzuncu yüzyılda varlığını koruyabilmek için bile büyük Batı devletlerinin kendi aralarındaki denge hesaplarından ve menfaat çatışmalarından medet umar hale gelmiştir. Batıda bilimsel buluşlar, keşif ve icatlar birbirini kovalarken, Osmanlı İmparatorluğu'nda en basit bir yeniliğin kabulü bile, onun şerata uygun olup olmadığı konusunda uzun tartışmaları gerektirmiş, sonuçta bazen yüzyıllar süren gecikmeler ortaya çıkmıştır. Tek bir örnek vermek gerekirse, Avrupa'da 1450 yıllarında icat edilen matbaa, Türkiye'ye ancak 1727'de girebilmiştir. Çağdaşlaşmanın vazgeçilmez şartı olan akılcı ve bilimci yaklaşım, donmuş ve katı dogmalara kayıtsız şartsız bağlılıkla bağdaşamaz. Atatürk'ün dediği gibi "Biz ilhamlarımızı gökten ve gaipten değil, doğrudan doğruya hayattan almış bulunuyoruz. Bizim yolumuzu çizen; içinde yaşadığımız yurt, bağrından çıktığımız Türk milleti ve bir de milletler tarihinin binbir facia ve ızdırıp kaydeden yapılarından çıkardığımız neticedir"¹.

¹ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, c.I Ankara 1961, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, s. 405.

Osmanlı Devleti'nin geri kalmasında temel sebebin, taassup ve dogmalara körü körüne bağlılık olduğu gerçeği, özellikle ondokuzuncu yüzyıl içinde bazı ileri gelen Osmanlı yöneticilerinin dikkatini çekmemiş değildir. Mahmut II (1808-1838) döneminde girilen ve Tanzimat döneminde yoğunlaşarak devam eden reformlar, askerlik ve devlet yönetimi alanlarında, eğitimde bazı yenilikler getirmiş, hukukun bazı alanlarında Batı kökenli lâik kanunlar alınmıştır. Ancak bir yandan bu lâik kurumlar benimsenirken, öte yandan da dinsel kökenli eski kurumlar muhafaza edilmiş, dolayısıyla sosyal hayatın hemen her alanında toplumun bütünlüğünü zayıflatan bir ikilik (düalizm) ortaya çıkmıştır. Büyük düşünür Ziya Gökalp'in dediği gibi, "Tanzimatçıların büyük bir hatası da, bize Şark medeniyetiyle Garp medeniyetinin terkiibinden bir irfan halitası (karışımı) yapmak istemeleriydi. Sistemleri büsbütün ayrı prensiplere dayanan iki zıt medeniyetin bağdaşamayacağını düşünememişlerdi. Hâlâ, siyasî bünyemizde mevcut olan ikilikler, hep bu yanlış hareketin neticeleridir: iki türlü mahkeme, iki türlü okul, iki türlü vergi, iki türlü bütçe, iki türlü kanun. Hâsılı bu ikilikler, saymakla tükenmez... Şark medeniyetini Garp medeniyetiyle telife çalışmak, ortaçağı yeniçağda yaşatmak demektir. Yeniçerilikle Nizamiye askerliği nasıl bağdaşamazsa, hekimbaşılıkla bilime dayanan tababet nasıl uyuşamazsa, eski hukukla yeni hukuk, eski ilimle yeni ilim, eski ahlâkla yeni ahlâk da öyle bağdaşamaz²". Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinin Batı ve Doğu kurumları arasındaki ikiliği, ancak Atatürk inkılapları ile ortadan kalkmıştır.

Lâikliğin Türk İnkılâbı açısından taşıdığı büyük önemin bir sebebi de, bütün İslâm dünyası içinde Türkiye Cumhuriyeti'nin lâikliği gerçekleştirebilmiş, yani devlet işlerini din kurallarından tamamen ayırabilmiş olan tek ülkü olmasıdır. Devlet ve hukuk düzeninin lâikleşmesi yolunda birçok İslâm ülkelerinde bazı kısmî adımlar atılmış olmakla beraber, bunların hiçbirinin gerçek anlamda lâikliğe ulaşabildiği söylenemez. Türkiye dışında bütün İslâm ülkelerinde şeriat, özellikle kişi statüsü, aile ve miras hukuku gibi özel hukuk alanlarında yürürlüğünü korumaya devam etmektedir. Kamu hukuku alanında da, devlet başkanının Müslüman olması zorunluluğu veya şeriatın kanunların temel kaynağı olduğu gibi hükümler, nispeten en çok lâikleşmiş İslâm ülkelerinin anayasalarında bile hâlâ yer almaktadır.

² Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul, 1963, s. 44.

İslâm dünyasında lâikliği gerçekleştirmenin bu kadar güç oluşu İslâm dininin bazı özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Hristiyanlık, İsa'nın "benim ülkem yeryüzünde değildir" ve "Allah'a ait olanı Allah'a, Sezar'a ait olanı Sezar'a veriniz" sözlerinde de ifade bulduğu gibi, hiç değilse kökeninde dünyevî egemenlik iddia etmemiştir. Hristiyanlıkta dünya işlerini düzenleyen kurallar pek az, devlet hayatına ilişkin kurallar ise yok gibidir. Gerçi Hristiyanlık ortaçağda bu niteliğinden uzaklaşmış; Katolik Kilisesi, elinde büyük dünyevî iktidar toplamış, vicdanları baskı altına almıştır. Ancak reform hareketleriyle din ve dünya işlerinin birbirinden ayrılması süreci başlamış, Hristiyanlığın kökenindeki özellikler de bu süreci kolaylaştırmıştır. Buna karşılık İslâmiyette din ve devlet birlikte doğmuştur. İslâm dini, inanç ve ibadete ilişkin kurallar kadar dünya işlerine ilişkin kurallar da koymuştur. İslâmiyet, şeriat adı altında, aile hukukundan miras hukukuna, ceza hukukundan usul hukukuna, kişiler hukukundan borçlar hukukuna kadar geniş bir alanı kapsayan, ayrıntılı ve işlenmiş bir hukuk sistemi yaratmıştır. Gerçi Kuran'ın tümü içinde hukukî hüküm bildiren âyet sayısı çok değildir; bunlar da, hemen hemen tümüyle özel hukuku ilgilendirmektedir. Buna karşılık kamu hukuku alanında, özellikle Osmanlı Devleti'nde padişah (siyasi otorite) buyruklarına dayanan ve kökünü şeriatın almaya geniş bir dünyevî yasal düzenleme (kavanin-i örfiye) alanı mevcut olmuştur. Bununla birlikte İslâmiyetin, Hristiyanlığın aksine, hem bir din hem bir devlet düzeni olarak doğmuş ve sosyal hayatın geniş bir bölümünü düzenlemiş olması dolayısıyla İslâm dünyasında devlet ve hukuk düzenini din kurallarından ayırma çabası daima direnişle karşılaşmış, İslâmiyette din ve devletin birbirinden ayrılamayacağı iddia edilmiştir. Bu çelişkinin tek çözümü, dinin kişinin vicdan alanına ilişkin olduğunu, inanç ve ibadet konularını kapsadığını; dünya işlerinin ise dünyevî iktidarlar tarafından, din kurallarına göre değil toplumun değişen ihtiyaçlarından kaynaklanan akılcı kurallara göre yürütüleceğini kabul etmektir. İşte Atatürkçü lâikliğin Türkiye'de gerçekleştirmiş olduğu budur.

Türkiye'nin Osmanlı geçmişinde lâik gelişmeleri kolaylaştıracak birtakım unsurlar bulunup bulunmadığı tartışması çerçevesinde oldukça sık rastlanılan bir kavram karışıklığına burada değinmek de yerinde olacaktır. Bu, lâiklik ve dinsel hoşgörü kavramlarının birbirine karıştırılmasıdır. Osmanlı Devleti'nde Müslüman olmayan tebanın inanç ve ibadet hürriyetlerinin devletçe korunduğu, bu cemaatlere kişisel statüyü ilgilendiren konularda kendi dinsel hukuklarının uygulandığı, hattâ eğitim ve sosyal yardımlaşma gibi din-dışı sayılabilecek birçok faaliyet alanlarının anılan ce-

maatlerin kendi örgütlerince yürütüldüğü bir gerçektir. Avrupa'da din değil, mezhep ayrılıklarının bile kanlı savaflara, kütle katliamlarına yol açtığı, ortodoks doktrinlerden en küçük sapmaların enkizisyon mahkemelerinde ölümle cezalandırıldığı bir dönemde Osmanlı Devleti'nin gösterdiği bu dinsel hoşgörü, bizim için haklı bir iftihar kaynağı olmalıdır. Ne var ki, bu duygu, Türk lâikliğinin tohumlarını Osmanlı dinsel hoşgörüsünde görmek gibi yanılıya da bizi sürüklememelidir. Lâiklik, her din veya mezhebe mensup 'insanların eşit koşullarla bağlı olduğu bir hukuk mevzuatının bulunduğu toplum düzeni demektir'. Osmanlı Devleti'nde bunun sağlanması yolunda ilk önemli adım, Islahat Fermanı ile atılmış, fakat ilkenin tam anlamıyla gerçekleştirilmesi ancak Atatürk inkılaplarıyla başarmıştır.

Atatürk inkılaplarının büyük bölümü, lâik devlet düzeninin kurulmasıyla ilgilidir. Bunlar arasında en önemli olanlardan biri, 3 Mart 1924 günü 431 sayılı kanunla halifeliğin kaldırılmış olmasıdır. Daha önce 30 Ekim ve 1-2 Kasım 1922 tarihli 307 ve 308 sayılı Türkiye Büyük Millet Meclisi kararlarıyla saltanatın ilga edilmiş, 29 Ekim 1923'te Cumhuriyetin ilân edilmiş olması dolayısıyla halifeliğin herhangi bir dünyevî iktidarı kalmamış olmakla beraber, bu kurumun ancak teokratik bir devletin bünyesinde yer alabilecek nitelikte olduğuna şüphe yoktur. Halife, millî bir toplumun yönetici değil dinî bir ümmetin başkanıdır. Bu itibarla, halifeliğin kaldırılmasıyla Türkiye Cumhuriyeti'nde lâikliğin sağlanması yolunda çok önemli bir adım atılmış, ayrıca toplumda lâikliğe karşı olanların zamanla halifelik makamı etrafında toplanarak, sadece lâikliği değil, aynı zamanda genç Cumhuriyeti de tehlikeye düşürebilmeleri ihtimali ortadan kaldırılmıştır.

Halifeliğin kaldırıldığı gün çıkarılan diğer iki önemli kanun da, laikleşme yolunda önemli bir aşama teşkil etmiştir. 429 sayılı kanun, lâik bir devlet bünyesinde yer almaması gereken Şer'îye ve Evkaf Vekâletlerini kaldırmış; 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat kanunu da, bütün okulları Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlamak suretiyle, Tanzimat'tan beri devam eden ve Ziya Gökalp'in yukarıda aktardığımız haklı eleştirisine yol açan modern okul-dinî okul ikiliğine son vermiştir. Eğitim birliği konusunda Atatürk de şöyle demektedir: "Eğitim ve öğretimi birleştirmedikçe aynı fikirde, aynı zihniyette fertlerden kurulu bir millet yapmaya imkân aramak abesle uğraşmak olmaz mı idi? Dünya medeniyet ailesinde saygı toplayan bir yerin sahibi olmaya lâyık Türk milleti, evlâtlarına vereceği eğitimi mektep ve

medrese adında birbirinden büsbütün başka iki çeşit kuruluşa bölmeye katlanabilir miyiz?”.

Lâikleşme alanındaki inkılâplar, şüphesiz bu noktada durmamıştır. 25 Kasım 1925 tarihli ve 671 sayılı kanunla şapka giyilmesi kabul edilmiş, 30 Kasım 1925 tarihli ve 677 sayılı kanun tekke ve zaviyelerle türbeleri kapatmıştır. Atatürk, bu kanun vesilesiyle şunları söylemektedir: “Ölülerden medet ummak medenî bir toplum için yüz karasıdır. Bugün ilmin, fennin, bütün kapsamıyla medeniyetin saçtığı ışık karşısında filân veya falan şeyhin irşadiyle maddi ve manevî saadet arayacak kadar ilkel insanların medenî Türk toplumunda varolabileceğini asla kabul etmiyorum. Efendiler ve ey millet, iyi biliniz ki, Türkiye Cumhuriyeti şeyhler, dervişler, müretler, mensuplar memleketi olamaz. En doğru en hakikî tarikat, medeniyet tarikatıdır”³.

Lâiklik alanında gerçekleştirilen en önemli inkılâplardan biri, 1926 yılında İsviçre Medenî Kanunu'nun kabulüdür. Böylece, başka İslâm ülkelerinde lâikleşmeye karşı en çok direnç gösteren ve bugün de pek büyük ölçüde şeriata dayanan özel hukuk alanında da, şer'î kuralların yerini tamamıyla lâik kurallar almıştır. Bunu, Batı ülkelerinden diğer temel kanunların alınması izlemiştir. 1928 yılında Arap harflerinin yerine Lâtin alfabesine dayanan Türk alfabesinin ve milletlerarası rakamların kabulü de, lâiklik yönündeki gelişmeyi pekiştiren hamlelerdir.

Bu inkılâplar gerçekleştirilirken, 1924 Anayasası'ndaki (m.2) “Türkiye Devleti'nin dini, Din-i İslâmıdır” hükmü ve buna paralel olan bazı dinsel kökenli kurallar henüz muhafaza edilmekteydi. Bu hükümlerin Anayasadan çıkarılması için 1928 yılını beklemek gerekmiştir. Bu gecikmeyi, Atatürk'ün, “uygulamayı birtakım safhalara ayırmak... ve adım adım yürüyerek hedefe ulaşmaya çalışmak” şeklinde özetlediği siyasî liderlik stratejisinin bir örneği olarak açıklamak mümkündür. Ancak şüphesiz ki devletin resmî bir dini olduğu intibasını veren bu gibi hükümler, Atatürk inkılâplarının genel yönü ve devletin gitgide lâikleşen yapısıyla çelişiyordu. Bu çelişki 10 Nisan 1928 tarihli Anayasa değişikliği ile giderilmiş ve Anayasa'dan Devletin dininin İslâm dini olduğu hükmü çıkarıldığı gibi, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin görev ve yetkilerinden söz eden 26'ncı maddeden “ahkâm-ı şer'iyenin tehfizi” (şer'î hükümlerinin yerine getiril-

³ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, c.II, Ankara 1959, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, s. 215.

mesi) ibaresi çıkarılmıştır. Ayrıca, milletvekillerinin ve cumhurbaşkanının yeminlerinden “vallahî” kelimesi kaldırılmıştır. Lâiklik, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 1931 tarihli programında partinin “ana vasıfları”ndan biri olarak belirtilmiştir. Program, lâikliğı şöyle tanımlamaktadır: “Fırka, Devlet idaresinde bütün kanunların, nizamların ve usullerin ilim ve fenlerin muasır medeniyete temin ettiği esas ve şekillere ve dünya ihtiyaçlarına göre yapılmasını ve tatbik edilmesini prensip kabul etmiştir. Din telâkkisi vicdanî olduğundan, Fırka, din fikirlerini devlet ve dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutmayı milletimizin muasır terakkisinde başlıca muvaffakiyet âmili görür”. Nihayet, 1937 Anayasa değişikliği ile lâiklik, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın diğer beş ilkesiyle birlikte, Türkiye Cumhuriyeti'nin temel niteliklerinden biri olarak Anayasa'ya girmiştir. Bu ilke, 1961 ve 1982 Anayasalarında da Cumhuriyetin niteliklerinden birini oluşturmuştur.

Atatürk inkılâpları içinde bu derece önemli bir yeri olan lâikliğı nasıl tanımlayabiliriz? Lâiklik, çok kullanılan bir tanıma göre, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmasıdır. Bu tanım, şüphesiz yanlış olmamakla beraber, yeterli değildir. Daha doğrusu, din ve devlet işleri ayrılığının ne demek olduğunu, ne gibi unsurları içerdiğini daha ayrıntılı olarak belirtmek gerekir:

A. DİN HÜRRIYETİ:

Lâikliğin bir yönü, toplumun bütün fertleri için din hürriyetidir. Din hürriyeti de, bir yandan vicdan (inanç) hürriyetini, öte yandan ibadet hürriyetini kapsar. Atatürk'e göre “vicdan hürriyeti mutlak ve taarruz edilmez, ferdin tabîî haklarının en mühimlerinden tanınmalıdır... Her fert, istediğini düşünmek, istediğine inanmak, kendine mahsus siyasî bir fikre malik olmak, mensup olduğu bir dinin icaplarını yapmak veya yapmamak hak ve hürriyetine maliktir. Kimsenin fikrine ve vicdanına hâkim olunamaz”. Türkiye'de her reşit, dinini seçmekte hürdür. İbadet hürriyetine gelince, Türkiye'de “muayyen bir dinin merasimi de serbesttir; yani âyin hürriyeti masundur. Tabiatıyla, âyinler asayiş ve genel âdâba aykırı olmaz, siyasî gösteri şeklinde de yapılamaz. Mazide çok görülmüş olan bu gibi hallere, artık, Türkiye Cumhuriyeti asla tahammül edemez”. Yukarıda değindiğimiz 677 sayılı kanunla tekke ve zaviyelerin kapatılmış, tarikatların lağvolunmuş bulunmasını ibadet hürriyetine aykırı görmemek gerekir. Atatürk'ün dediği gibi bunlar, “irtica menbaları ve cehalet damgalarıdır. Türk milleti böyle müesseselere ve onların mensuplarına tahammül

edemezdi ve etmedi"⁴. Din hürriyetine ilişkin bu esaslar, bugünkü Anayamızda da yer almıştır (m. 24). Buna göre "herkes, vicdan, dinî inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir. 14'üncü madde hükümlerine aykırı olmamak şartıyla ibadet, dinî âyin ve törenler serbesttir".

B. RESMÎ BİR DEVLET DİNİNİN BULUNMAMASI:

Devlet, bir gerçek kişi olmadığına göre, onun resmî bir din sahibi olmasını, gerçek kişilerininki ile aynı anlamda kabul etmemek gerekir. Burada anlatılmak istenen, devletin belli bir dine üstünlük tanınması, onun kurallarını devlet gücüyle bütün vatandaşlara benimsetmeye ve uygulamaya çalışmasıdır. Oysa, resmî dini olmayan lâik bir devlet, belli bir dinin kurallarını vatandaşlarına benimsetmek ve uygulamak için çalışamaz; özellikle, bu yönde zorlayıcı kurallar koyamaz. Nitekim gene Anayasamıza göre "kimse, ibadete, dinî âyin ve törenlere katılmaya, dinî inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz; dinî inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz ve suçlanamaz"(m. 24).

Görülüyor ki, lâikliğin dinsizlik olduğu propağandasını yaymaya çalışanların görüşlerinin aksine, gerçek din hürriyeti ancak lâik bir devlette gerçekleşebilir. Çünkü ancak böyle bir devlet içinde kişiler, hiçbir dış zorlama olmaksızın dinlerini seçebilirler ve bu dinlerin gereklerini diledikleri ölçüde-yerine getirebilirler veya istemiyorlarsa, getirmezler. Lâik devlette din hürriyeti, belli bir dine inanma ve onun ibadet gereklerini yerine getirme hürriyetini ifade ettiği gibi, kişinin isterse hiçbir dine inanmama ve hiçbir dinin ibadetlerini yerine getirmeme hürriyetini de kapsar. Lâik devlet, ne dine bağlı (teokratik) bir devlettir, ne de çağdaş Marksist-Leninist devletler gibi dini zararlı bir "afyon" sayan ve kağıt üzerinde din hürriyetini tanısa bile ideolojisiyle vatandaşlarına dinsizliği telkin eden din aleyhtarı bir devlettir. Lâik devlet, dini bir kişisel vicdan sorunu olarak görür; vatandaşların dinî inançlarına karışmaz; bu inançları şu veya bu yönde şekillendirmeye çaba göstermez. Nitekim Atatürk'e göre "din, bir vicdan meselesidir. Herkes vicdanının emrine uymakta serbesttir. Biz dine saygı gösteririz. Düşünüşe ve düşünceye muhalif değiliz. Biz sadece din işlerini, millet ve devlet işleriyle karıştırmamaya çalışıyoruz"⁵.

⁴ A. Afet İnan, *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, Ankara 1969, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 56, 470-472.

⁵ Utkan Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*; Ankara 1984, Turhan Kitabevi, s. 193.

C. DEVLETİN DİN AYRIMI GÖZETMEMESİ:

Lâikliğin unsurlarından biri, devletin çeşitli dinlerin mensupları arasında kanun önünde ayırım gözetmemesi, hepsine eşit işlem yapmasıdır. Anayasamızda bu ilke, eşitlik hakkındaki 10'uncu maddede ifade edilmiştir. Sözü geçen maddeye göre herkes "din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir".

D. DEVLET KURUMLARI İLE DİN KURUMLARININ AYRILMIŞ OLMASI:

Lâik devlette din kurumları devlet fonksiyonları göremeyeceği gibi, devlet kurumları da din fonksiyonları ifa edemez. Yani lâik devlet, gerek "dine bağlı devlet", gerek "devlete bağlı din" sistemlerini reddeden, din ve devlet işlerini birbirinden tamamen ayıran bir yönetim sistemidir.

Bu ilkeye rağmen, Türkiye'de Diyanet İşleri Başkanlığı'nın devlet teşkilâtı içinde yer aldığı görülmektedir. Anayasamıza göre (m. 136) "genel idare içinde yer alan Diyanet İşleri Başkanlığı, lâiklik ilkesi doğrultusunda, bütün siyasi görüş ve düşüncelerin dışında kalarak ve milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinerek, özel kanununda gösterilen görevleri yerine getirir". Diyanet İşleri Başkanlığı'nın devlet teşkilâtı içinde yer alması, lâikliğin bazı Batı ülkelerindeki klasik anlaşılış şekline uymamakla beraber, Türkiye'nin özellikleri sebebiyle ortaya çıkmış olan ve aslında lâikliğe aykırı değil, onu koruyucu nitelik taşıyan bir çözüm tarzıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nda ve genel olarak bütün İslâm ülkelerinde din, yüzyıllardan beri toplum hayatını etki altına almıştı. Bu durumda, din işlerinin devlet kontrolünden tamamen uzak şekilde cemaat teşkilâtlarına bırakılması, çok sakıncalı olur; bu kuruluşlar, devlet organları üzerinde büyük bir siyasî etki sahibi olarak, Atatürk'ün Türk toplumuna gösterdiği çağdaş medeniyet düzeyine ulaşmak hedefini tehlikeye atabilirlerdi.

E. DEVLET YÖNETİMİNİN DİN KURALLARINA BAĞLI OLMAMASI

Lâik bir devlette yönetim, din kurallarına göre değil, toplum ihtiyaçlarının akılcı ve bilimsel değerlendirilmesine göre yürütülür. Bu ilkenin, asgari ve azami olmak üzere iki anlamı vardır. Asgarî (en az) anlamında ilke, devlet hayatı kurallarının din kurallarına bağlı olma zorunda bulunmamasını ifade eder. Oysa, dine bağlı (teokratik) devlet sisteminde, devlet kurallarının hukukî geçerliği, bunların din kurallarına uygunluğu şartına bağlıdır. Meselâ 1876 Osmanlı Kanun-u Esasîsi padişaha "ahkâm-ı şer'iyenin icrası" görevini verdiği (m. 7) gibi, Heyet-i Ayan-ı da Heyet-i Meb'usan'ca kabul edilen kanun tasarılarını "umum-u diniyeye" (din işle-

rine) uygunluk açısından denetlemekle görevli kılınmıştı (m. 64). Lâik bir devlette hukuk kurallarının geçerliğinin, din kurallarına uygunluk şartına bağlanması elbette mümkün değildir. Devlet yönetiminin din kurallarına bağlı olmaması ilkesinin azamî (en çok) anlamı ise, devlet kurallarının meydana getirilmesinde din kurallarından esinlenilmemesini ifade eder. Şüphesiz, bunu gerçekleştirmek, ilkenin en az anlamını gerçekleştirmekten daha güçtür ve akılcı düşünce tarzının topluma hâkim olmasına bağlıdır. Ancak kabul etmek gerekir ki, Atatürkçü lâiklik anlayışı, lâikliğin bu anlamda da gerçekleşmesini, devlet yöneticilerinin dinsel kurallardan esinlenerek değil, toplum ihtiyaçlarını akıl ve bilim verilerine göre değerlendirerek kararlar vermelerini ve böylece toplumumuzun en kısa zamanda çağdaş medeniyet düzeyine ulaşmasını gerektirir. Nitekim Atatürk, pek çok konuşmasında, devlet yönetimine sadece aklın, bilimin ve çağın gereklerinin rehberlik etmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Görülüyor ki, Atatürkçü düşünce sisteminde lâiklik, sadece din ve devlet işlerinin ayrılmasından ibaret bir devlet yönetimi prensibi değil, aynı zamanda bir hayat tarzı, dünya ve toplum sorunlarına akılcı ve bilimci bir bakış açısıdır. Bundan dolayıdır ki lâiklik, Türkiye'nin çağdaşlaşması temel hedefinden ayrılamaz ve onun zorunlu bir parçasını oluşturur. Gene bu temel öneminden dolayıdır ki, lâiklik, Anayasalarımızda özel olarak korunmuş, lâikliği dolaylı yollardan çöktürmeye çalışabilecek siyasî akımların etkinlik kazanmasına set çekilmiştir. 1982 Anayasası'nın 24'üncü maddesinin son fıkrasına göre "kimse, Devletin sosyal, ekonomik, siyasî veya hukukî temel düzenini kısmen de olsa, din kurallarına dayandırma veya siyasî veya kişisel çıkar yahut nüfuz sağlama amacıyla her ne suretle olursa olsun, dini veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz" (Aynı nitelikte, 1961 Anayasası'nın 19'uncü maddesinin son fıkrası). Siyasî partilerin tüzük ve programları, "lâik Cumhuriyet ilkelerine aykırı olamaz" ve bu yasağa aykırı hareket eden siyasî partiler Anayasa Mahkemesi'nce temelli kapatılır (Anayasa, m.68 ve 69). Nihayet, Anayasa'nın hiçbir hükmü, Türk toplumunu çağdaş uygarlık seviyesinin üstüne çıkarma ve Türkiye Cumhuriyeti'nin lâiklik niteliğini koruma amacını güden, Anayasa'da gösterilmiş inkılâp kanunlarının, Anayasa'nın halk oyu ile kabul edildiği tarihte yürürlükte bulunan hükümlerinin, Anayasa'ya aykırı olduğu şeklinde anlaşılabilir ve yorumlanamaz (m. 174).

Lâiklik, dinsizlik veya din elayhtarlığı olmayıp sadece devletin din alanındaki tarafsızlığını ifade ettiğine, gerçek din hürriyeti ancak lâik bir dev-

let düzeninde gerçekleşebileceğine göre, Türkiye’de lâiklik tartışmalarının birtakım çevreler tarafından hâlâ gündemde tutulmaya çalışılmasını nasıl açıklayabiliriz? Günümüzde Türk toplumunun büyük çoğunluğunun, kendi düşünce ve davranışlarında din veya dünya işlerini birbirinden ayırdığında, inançlı bir Müslüman olmakla lâik devletin sâdik bir vatandaşı olmak arasında hiçbir çelişki görmediğinde kuşku yoktur. Türkiye’de son on yıllarda dine karşı artan görünen ilginin de, genelde köktenci bir İslamiyet anlayışının belirtisi olarak değil, hızlı sosyal değişimin yarattığı kültürel kopukluklara ve kimlik arayışlarına bir cevap olarak değerlendirilmesi daha doğru olur. Bununla birlikte küçük bir azınlığı oluşturan bazı köktenci (fundamentalist) İslâmcı akımlar, İslâmiyeti inanç ve ibadet hükümlerinin yanında, tüm sosyal ilişkileri, devlet ve hukuk düzenlerini de belirleyen bütüncül bir dünya görüşü olarak algılamakta hâlâ ısrarlıdırlar. Bu radikal görüşün sahipleri, gerçek bir Müslümanın ancak şeriat hükümlerine göre yönetilen bir devlet içinde yaşaması gerektiği ve eğer böyle bir devlet düzeni mevcut değilse, onu gereğinde zor kullanarak yaratmanın, en azından bu mesajı her türlü araçtan yararlanarak topluma yaymanın (tebliğ) dinsel bir görev, bir cihat yükümlülüğü olduğu inancındadırlar. İşte bu noktada İslâmcıların amaçları ile lâik devlet düzeninin gerekleri kaçınılmaz bir çatışma içine girmektedir. Gerçi demokratik rejimin mantığı gereği olarak her düşünceye kendisini serbestçe açıklama, yayma, örgütlenme ve siyasal iktidar için mücadele etme hakkının tanınması gerektiği söylenebilir. Ancak günümüzde aynı derecede ağırlık taşıyan bir görüş de, demokrasinin, iktidara geldiği takdirde kendisini ortadan kaldıracağı kuşkusuz olan akımlara karşı kendini savunma hakkına sahip olduğudur. Bizce demokrasinin özü, toplumların sadece bir kereye mahsus olarak değil, düzenli aralıklarla ve her zaman için kendi yöneticilerini ve yönetim biçimlerini belirleme hakkına sahip olmalarıdır. Bu seçme hakkının, sonu belirsiz bir süre için ortadan kaldırılmasına demokrasi adına izin vermek, demokrasinin kendi mantığıyla çelişkili görünmektedir.